

DEL II
MARKNADENS MÄNNISKOR

Demonstrationen mot löntagarfonder den 4 oktober 1983. Ur SAF:s arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria. Okänd fotograf. Bilden är något beskuren.

”Kvinnor – ta hand om privatiseringen av offentliga sektorn” Marknaden som lösning på jämställdhetsproblemet

Helena Tolvhed

På bilden syns några deltagare i den stora demonstration mot löntagarfonder som ägde rum i Stockholm den 4 oktober 1983. Utöver budskap om att stoppa fonderna ser vi att demonstranterna håller skyltar med budskapet ”Byråkrater och politiker ska inte sköta företag” och ”Lön-samma företag gör det bättre”. Moderaterna var en central initiativtagare till demonstrationen, och även Moderata kvinnoförbundet (MKF) deltog mycket engagerat i kampanjen.

Medan det på 1970-talet hade funnits en relativ enighet bland riksdagspartier från vänster till höger om jämställdhetsreformer inom utbildning och arbetsmarknad, lagstiftning mot diskriminering och målsättningen att öka andelen kvinnor i politiken, blev det under det påföljande decenniet tydligt att det fanns olika uppfattningar om vägen framåt. Här ska jag, genom att studera källmaterial från och om MKF, sätta ljus på moderata kvinnors deltagande i 1980-talets marknadsliberala vändning och hur feministiska idéer här kom att bidra med en modern och progressiv legitimering åt marknadsekonomin. Marknadstankarna rörde sig in i diskussioner om familjeliv, omvårdnad och självförverkligande, där demokrati och rättvisa fick nya uttolkningar genom begrepp som mångfald, alternativ, valfrihet och småskalighet.

Historiker som Melinda Cooper och Ben Jackson har visat att marknadsvänliga politiker och ekonomer i USA och Storbritannien under

1970- och 80-talen tillskrev enförsörjarfamiljen en viktig roll som ett alternativ till statlig socialpolitik.¹ Men i 70-talets Sverige var enförsörjarmodellen närmast överspelad och kvinnors deltagande på arbetsmarknaden mycket högt i internationell jämförelse. Hos den svenska högerns kvinnor växte en ny berättelse fram, i vilken marknaden kom att framträda som en väg till jämställdhet och ökad frihet för kvinnor. Samtidigt pekades en särskilt avgörande roll ut för kvinnor i att ta hand om de arbetstillfällen som skulle frigöras då ”samhällsmonopolen” inom vård- och omsorgssektorn löstes upp, som man önskade att de skulle. Som jag kommer att visa distanserade sig de moderata kvinnorna allt tydligare från tanken på offentlig sektor som kvinnornas bundsförvant. Frigörelse knöts i stället till de möjligheter som näringslivet och entreprenörskap kunde erbjuda.

1970-talets jämställdhetsfråga och Moderata kvinnoförbundets förnyelse

Under 1970-talet hade jämställdhet växt fram som ett eget politikområde i Sverige. I det som historikerna Christina Florin och Bengt Nilsson kallat för en genomgripande ”oblodig revolution” ersattes den tidigare normen om den manlige familjeförsörjaren av en tvåförsörjarmodell. Kvinnors yrkeskarriärer skulle möjliggöras med föräldraförsäkring och barnomsorg, och föräldraskapet skulle bli jämställt. Kvinnorna anställdes dock främst inom den expanderande offentliga sektorn snarare än inom industrin.²

Bakom 1960- och 70-talens snabba förändringar låg ett stort strukturellt behov av kvinnors arbetskraft. Men 70-talets jämställdhetsreformer drevs också aktivt av den andra vågens feministiska organisering. Till skillnad från andra delar av västvärlden, där feministisk mobilisering vanligen skedde i utomparlamentariska rörelser, kom den andra vågen i Sverige i hög grad att kanaliseras genom redan etablerade kvinnoorganisationer. De politiska partiernas kvinnoförbund vitaliserades av den nya kvinnorörelsen och tog åt sig sättet att politisera kön som en såväl privat som samhällelig maktrelation.³

MKF var ett stort förbund med ett medlemsantal på över 60 000 i slutet av 70-talet och med aktiva länskvinnoförbund och lokala kvin-

noföreningar runt om i landet.⁴ Källmaterialet ger bilden av ett förbund som från 1972, med en ny ledning under ordförande Britt Mogård, snabbt kom att anta en offensiv roll i jämställdhetsfrågor på ett sätt som bröt mot såväl en tidigare, mer stödjande roll för förbundet som mot en traditionellt konservativ syn på kön, arbete och föräldraskap. MKF började framföra kritik mot den mansdominans som man menade präglade samhället generellt liksom det egna partiet. Förbundet utarbetade målmedvetet egna förslag och program syftande till att ge kvinnor ökat inflytande, fler valmöjligheter och bättre villkor på olika samhällsområden. Det då aktuella feministiska begreppet könsroll fick stort genomslag i MKF, som föreslog omfattande utbildningssatsningar för att motverka stereotypa val av utbildning eller yrken för kvinnor.

MKF:s debattskrifter och mediala utspel ger en kanske inte helt väntad bild av moderata kvinnor, som på 70-talet införlivade en del av tidens radikalt färgade språkbruk och strategier och i viss mån betraktade sig själva som del av en bredare kvinnorörelse. Denna kursändring skapade en del konflikter med det starkt mansdominerade partietablissemangen, såväl på lokal nivå då kvinnliga kandidater utmanade sittande manliga representanter, som på nationell. Inte minst framstod relationen mellan Britt Mogård och partiledaren Gösta Bohman periodvis som ansträngd.

Kvinnors underrepresentation i politiken var en huvudfråga för MKF under denna tid. Ett utbildningsprogram med det aktivistiskt klingande namnet ”Aktion MKF 1979” sjösattes 1976 med målet att få in fler kvinnliga riksdagsledamöter i nästa val. Kandidaterna trimmades i debatteknik, ledarskap och mediehantering. Satsningen gav resultat. I det för partiet framgångsrika valet 1979 ökade antalet moderata kvinnor i riksdagen från nio (16,4 procent av antalet moderata riksdagsledamöter) till det dubbla (24,6). Hälften av de nya riksdagsmandaten gick till kvinnliga kandidater.

Det nyprofilerade MKF drev partiet att överge tanken om att kvinnans plats var i hemmet och istället acceptera tvåförsörjarnormen. Samtidigt värnade kvinnoförbundet liksom partiet i övrigt om valfrihet och alternativ i barnomsorgen, i form av familjedaghem (”dagmammar”), vårdnadsersättning och generellt bättre villkor för deltidsarbete och hemmavarande förälder under småbarnsåren. Moderaternas valmanifest, parti- och idéprogram avspeglar också en ökad acceptans för

jämställdhet som begrepp och legitimt politikområde.⁵ I valmanifestet 1976 dyker begreppet upp för första gången: ”Jämställdhet måste råda mellan könen i både hem och arbetsliv.” I det längre idéprogrammet 1978 får jämställdhet ett eget avsnitt, där också begreppet könsroll används. Jämställdhet tycks vid det här laget, åtminstone formellt, ha etablerats som ett positivt värde i Moderaterna som en del av den inströmning av liberala idéer som moderniserade partiet och mobiliserade nya väljare under perioden.

1980-talets formering av en marknadsliberal jämställdhetslinje

Under 1970-talet tilltog attackerna från borgerligt håll mot det socialdemokratiska samhällsbygget, som menades vara överbyråkratiserat och ineffektivt.⁶ Under den borgerliga regeringstiden 1976–82 kom kritik av välfärdsstaten och dess förment ineffektiva offentliga sektor att sammansmälta med försvaret av privat företagsamhet och individens rättigheter.⁷ Inte minst i debatten om löntagarfonderna förenades byråkratikritik med marknadsentusiasm. Moderaterna framförde alltmer långtgående krav på marknadsliberaliseringar, med nedskärningar av statlig konsumtion, begränsningar av offentlig sektor och införande av marknadsstyrning i offentliga organ. En politik för att få in fler privata alternativ i vård och omsorg utformades, och kursen var satt mot 1990-talets breda genombrott under ledorden valfrihet och konkurrens.⁸

Från början av 1980-talet framstår, som jag i det följande kommer att visa, den marknadsliberala inriktningen också allt tydligare i kvinnoförbundets material. MKF började utforma egna svar på problemet med kvinnors ekonomiska beroende som stod i tydligare samklang med partiets nya ideologiska strömningar. Marknaden kom nu att framträda som lösningen på jämställdhetsproblematiken och vägen till frigörelse för kvinnor.⁹ Förbundet uppmanade därför sina medlemmar – i förlängningen alla kvinnor – att delta i omformeringen av samhället i marknadsvänlig riktning. Under den nya ordföranden Ann-Cathrine Haglund kom MKF att på 80-talet systematiskt argumentera för en sådan omfattande samhällsomvandling utifrån ett kvinno- och jämställdhetsperspektiv.

I särskilt fokus låg frågan om huvudmannskap inom barnomsorgen. Jämställdheten infogades i ett tillväxtinriktat marknadsparadigm som skulle gynna såväl kvinnor som grupp som landets ekonomi och sysselsättning. Med vårdnadsbidrag och privata daghem kunde den offentliga sektorns storlek minska.¹⁰ Genom aktivt aktörs- och entreprenörskap kunde kvinnor frigöras, inte bara från beroendet av mannen utan också från det beroende av samhället som den socialdemokratiska välfärdsstaten hade etablerat.

Detta möte mellan feministiska idéer och marknadsideologi mot 1900-talets slut måste förstås i sin specifika kontext. Samtidigt är det inte helt utan historiska förlagor. Historikern Orsi Husz har påvisat ett utvecklat samarbete på 1950-talet mellan det partipolitiskt oberoende Fredrika-Bremer-Förbundet och näringslivsaktörer som Skandinaviska Banken, Stockholmsbörsen och Näringslivets fond. I kontinuerlig utbildnings- och konferensverksamhet utbildades kvinnor i finansekonomi och pengaförvaltning, och uppmuntrades till att bli mer aktiva, investerande finansiella aktörer för att öka sitt ekonomiska oberoende.¹¹ Skillnaden är att detta senare möte mellan feministisk och marknadsmässig ideologi på 1980-talet blev en del av den partipolitiska samhällsdebatten.

Löntagarfonder ”ett förslag av män – för män”

Moderaterna var som enda parti en integrerad part i 1980-talets näringslivsunderstödda marknadsliberaliseringsprojekt.¹² Genom kampen mot löntagarfonderna kom nu samhällskritiken från höger, med SAF och Moderaterna i täten, att växa sig stark. MKF grep chansen att försöka mobilisera kvinnor genom att peka på att fondernas subjekt var manligt och på så sätt bidra till partiets opinionsbildning utifrån könsbaserade argument. Förbundet utvecklade en argumentation om fackförbundens och fondernas särskilda skadlighet för kvinnor som grupp. En av MKF:s affischer i valrörelsen 1982 hade budskapet ”Löntagarfonder = gubbvälde”.¹³ Det konfrontativa språkbruket framstår som inspirerat av den andra vågens feminism, men kritiken av manssamhället riktades om, så att udden främst pekade mot socialdemokratins samhällsbygge.

I pressen och på torgmöten runt om i landet framförde MKF budskapet att ett fritt och lönsamt näringsliv, stimulerat av sänkta skatter och

arbetsgivaravgifter, var vägen till en tryggad sysselsättning för arbetsmarknadens utsatta grupper: kvinnor och unga.¹⁴ Debattskriften *Kvinnor mot löntagarfonder* (utgiven 1982, i reviderad upplaga 1985) ställde fondernas maktkoncentration mot de enskilda löntagare som saknade eget inflytande över pengar och beslut. Löntagarnas organisationer var styrda av socialdemokratins manliga "pampar", hävdade skriften, och därför utgjorde de ett hot mot demokratin och olikstänkande individer, och inte minst yrkesarbetande kvinnor. Även hemarbetande kvinnor skulle få "ännu mindre" att säga till om ifall löntagarfonderna blev verklighet och sammantaget drogs slutsatsen att risken "är uppenbar att vi kvinnor får mindre inflytande i Fond-Sverige".¹⁵ MKF kunde här peka på en statistiskt belagd ojämn könsbalans inom LO-förbundens styrelser: i fondstyrelserna var bara 3 av 44 ordinarie ledamöter kvinnor, och TCO med 60 procent kvinnliga medlemmar hade endast 20 procent kvinnor i styrelsen. Som sociologen Stefan Sjöberg har visat blev löntagarkollektivets kvinnor också relativt bortglömda i Socialdemokraternas och LO:s mobilisering för löntagarfonderna, något som MKF kunde utnyttja i sin argumentation.¹⁶

Här utspelade sig således en intrikat omkodning av könsmaktsanalysen. De moderata kvinnorna hade under 70-talet antagit ett sätt att problematisera relationerna mellan könen på samhällsnivå i form av sakpolitiska frågor om rättvisa och demokrati. Men på 80-talet målade förbundet snarare upp bilden av att de gamla könsrättvisorna snarast hade förstärkts genom de senaste decenniernas socialdemokratiska statsbygge. Löntagarfonder hotade att ge facket män ytterligare ökat inflytande över företag, inklusive dem ägda av kvinnor: "Löntagarfonder är ett förslag av män – för män. Utrymmet för fria företagare blir mindre, aktieägare får mindre inflytande."¹⁷ Den fallande lönsamhet i det svenska näringslivet som var att förvänta i "Fond-Sverige" skulle medföra en ökad arbetslöshet och drabba kvinnor och ungdomar värst då dessa vanligen var sist in och därför skulle få gå först enligt turordningsreglerna. MKF uppmanade sina medlemmar, föreningar och kommittéer landet runt att engagera sig i kampen mot fonderna och att målmedvetet ta sikte på styrande befattningar i arbetsmarknadens organisationer.

Kvinnor, arbete och ekonomi

Att många kvinnor hade dåligt betalda arbeten i offentlig sektor och begränsat inflytande över sin arbetssituation var en realitet, liksom att de ofta var organiserade i starkt mansdominerade fackförbund. MKF:s argumentation anslöt sig här till en problembild som uppmärksammades i tidens arbetsmarknads- och kvinnoforskning, nämligen att kvinnor och män fördelade sig mycket ojämnt på arbetsområdena. Genom 1970-talets strukturomvandlingar hade det inte, som ursprungligen hade förväntats, blivit produktionen som sugit upp det ökade kvinnliga förvärvsarbetet, utan istället den expanderande offentliga sektorn. Den privata könsarbetsdelningen hade således i viss mån ersatts av en offentlig, och kvinnor hade som grupp blivit beroende av staten som arbetstagare och klienter.¹⁸

MKF:s programförklaringar ställde nu den ekonomiska sfären i centrum och utgick från lägesbeskrivningen om en ”tudelad” och ”segregerad” arbetsmarknad. Socialdemokratins centraliserade samhälle hade låst in kvinnor i underordnade positioner. Dessa behövde nu brytas, och MKF riktade återkommande i sina mediala utspel, skrifter och program uppmaningar till alla kvinnor att ta vara på de möjligheter som öppnades, att lära sig ekonomi och småföretagande, skaffa sig datorkunskaper och göra otraditionella utbildningsval genom att exempelvis söka sig till teknikbranschen. Teknologisk utveckling och decentralisering skulle öka de framtida möjligheterna att kunna kombinera arbete, familjeliv och fritidssysselsättningar, menade förbundet. Vikten av eget sparkapital och kunskaper i privatekonomi för kvinnors oberoende i händelse av skilsmässa eller änkedom underströks, och MKF lade förslag om att partiet skulle verka för skattelättnader för sparande i bank och aktier och starkare skydd för mindre aktieägares intressen.¹⁹

Således uppmannades de kvinnor som MKF vände sig till och försökte mobilisera att på egen hand bädda för sin framgång i yrkeslivet och sitt ekonomiska oberoende. Men förbundet föreställde sig också att en större, samhällelig omställning behövdes för att bryta kvinnors beroende av offentlig sektor och de mansdominerade och tudelade strukturerna på arbetsmarknaden. Den offentliga sektorns expansion hade i grund

och botten gjort kvinnor en björntjänst, menade MKF; förvisso hade den gett kvinnor arbete men samtidigt hade många arbetstillfällen i privata sektorn slagits ut. Kvinnor var nu fångna i offentlig sektor samtidigt som arbetsmarknadens parter var fastlåsta i (den ohjälpligt ojämställda) lönestrukturen. Kvinnor blev känsliga för förändringar på arbetsmarknaden eftersom deras arbete var koncentrerat till en alltför snäv del av den.²⁰

Vägen ur denna situation var, enligt MKF, att krympa den offentliga sektorn och samtidigt öka företagandet inom en växande tjänste- och servicesektor: "Tilltron till individen och företagen måste ersätta tron på staten."²¹ Förbundet gjorde mediala utspel om företagandets förutsättningar, där de kritiserade regleringar, höga avgifter och skatter och påtalade hur detta hämmade kvinnors företagande.²² MKF skickade 1983 brev om löntagarfonderna till "ett par tusen kvinnliga företagare från hela Sverige". Vidare uppmanades de egna kommittéerna och föreningarna runt om i landet att förmedla information om fonderna genom att kontakta och helst också besöka framför allt kvinnliga företagare.²³

Arbete kunde och skulle inte skapas av politiker, menade förbundet. Politikernas uppgift var istället "att skapa förutsättningar för en ekonomisk och näringspolitisk utveckling, som ger ekonomisk tillväxt och uppmuntrar investeringar och nyföretagande". Arbetsmarknads-lagstiftningen behövde anpassas för ökad rörlighet. MKF lade också förslag om att tillåta privat arbetsförmedling samt att studie- och yrkesorientering skulle åläggas att upplysa om att egenföretagande också kunde vara ett framtida arbete.²⁴ Om bara hinder i form av löntagarfonder och "krångel, byråkrati, pålagor" rensades bort skulle en stor, hittills outnyttjad, potential frigöras och ta sig uttryck i en kraftig ökning av kvinnligt egenföretagande.²⁵

Bryt monopolen – en chans för kvinnor

I *Kvinnors väg vidare*, en debattskrift från MKF utgiven 1985, framhölls att kvinnornas beroende av staten inte var ett utslag av aktiva val. Detta var istället en följd av att verksamhetsområden som kvinnor traditionellt arbetat inom hade inlemmats i offentlig sektor, där skattefinan-

sierade servicemonopol hade byggts upp.²⁶ Situationen hade nu blivit riskabel, och liknades vid risken för skilsmässa i den privata relationen med maken. Den offentliga sektorns överdimensionering hotade att utlösa en stor samhällskris, vilket enligt förbundets varningar kunde få omfattande konsekvenser för jämställdhet och kvinnors ställning: ”Drastiskt uttryckt, återstår endast en promenad tillbaka till spisen, förmodligen i ilmarsch.”²⁷

MKF:s företrädare gick således på offensiven för att kämpa mot vad de menade var en missuppfattning om att en minskning av offentlig sektor skulle gå ut över kvinnorna. Dessa arbetsuppgifter skulle finnas kvar, men skötas i privat regi, vilket, enligt debattskriften, hade en rad fördelar: ökade möjligheter att välja arbetsgivare, bättre lön för den som visar sig kompetent, ökad chans att bli oberoende som företagare eller som ansvariga chefer.²⁸ Privata arbetsgivare skulle ge ”marknadsanpassad löneutveckling” till dem, exempelvis sjuksköterskor, som i nuläget var fast på underordnade positioner i offentlig sektor.²⁹

Då MKF:s riksstämman 1987 antog en utbyggd proposition om ”Kvinnor och ekonomi” var striden mot löntagarfonderna över. Förbundet fortsatte dock att påtala mansdominansen inom de fackliga organisationerna och uppmana fackanslutna kvinnor i LO och TCO att göra sig valbara för förtroendeposter och ta ansvar för nomineringar för att se till att ”de representeras av kvinnor hela vägen upp i hierarkin”.³⁰

Men det var kraven på att bryta monopolen inom barn- och äldreomsorg, skola och sjukvård som i debattskrifter och material från MKF:s riksstämmor (hållna vart tredje år) framträdde som den stora frågan för förbundet i mitten och slutet av 1980-talet. Kvinnor som grupp hade, enligt MKF, ett särskilt intresse av avmonopoliseringar och skulle genom dessa erbjudas en rad nya möjligheter. Kvinnor skulle kunna bli entreprenörer, chefer eller anställda med bättre villkor i den sorts verksamhet som de redan kände till och verkade inom. Deras erfarenheter i yrken med låg status kunde kapitaliseras och verka till deras fördel i konkurrensen på den nya marknaden för omsorg och service.³¹ ”Svarta” dagmamman kunde bli ”vita” och få tillgång till social trygghet och ATP. Förbundets debattskrifter beskrev också en framtidsvision på längre sikt, där ”skolpengen följer eleven, barnomsorgspengen barnet och sjuk-

vårdschecken från den allmänna sjukvårdsförsäkringen patienten”.³² Privatisering inom offentlig sektor tänktes ge kvinnor ett försteg och var en chans som inte fick försittas:

Låt oss ta hand om [privatiseringen av den offentliga sektorn]. Vi kan den offentliga sektorn, vi arbetar i den och utnyttjar den. [...] Om vi kvinnor tar hand om privatiseringen tar vi oss tidernas möjlighet att starta eget, att bredda och påverka våra arbetsmöjligheter och villkor. Vi kan forma innehåll och kvalitet.³³

Ett nytt språk. Valfrihet, mänsklighet och mångfald

Historiker har visat hur löntagarfondsstriden kom att medföra ett brett genombrott för ett nytt, mer individorienterat demokratibegrepp.³⁴ Mot politik och byråkrati framfördes marknaden som lösning och möjlighet, och konsumentens valfrihet som den verkliga ekonomiska demokratin. Idéhistorikern Linnea Tillema har i sin avhandling lyft fram hur tanken att förändring av samhället skulle ta utgångspunkt i den enskilda människan, snarare än styras uppifrån, växte sig starkare under 1970-talet. Kvinnorna i MKF betraktade förändring som delvis avhängig enskilda känslomässiga eller närmast själsliga utvecklingsprojekt. Frigörande av individuell, inneboende kraft och bejakandet av mångfald kunde bryta de begränsande rollerna – som passiv medborgare, som företagare insnärjd i hämmande regelverk, eller som kvinna. Detta var en form av självförverkligande som tänktes kunna kombineras med ekonomisk effektivitet. Egenintresse gynnade på så vis samhället på sikt och den önskade omställningen omtalades i termer av att ”humanisera” arbetslivet.³⁵

I förbundets material framträdde en ny användning av begreppet mångfald, given betydelse som en garant för demokrati, modernisering och dynamik, och som kontrasterades med ett stelbent ”Fond-Sverige” styrt av de förment illegitima särintressena Socialdemokraterna och LO. Mångfald användes som ett positivt begrepp som anspelade på individualitet, jämställdhet och demokratisk blandning, men också ekonomiska

friheter, tillgång till alternativa utförare, flexibilitet och rörlighet på arbetsmarknaden.³⁶ MKF anslöt sig således till Moderaternas ideologiska huvudbudskap om decentralisering, marknadsekonomi och ökad frihet för den enskilde, men försåg detta med en distinkt könsdimension. Förbundet fulländade under 1980-talet den historieskrivning som började formeras redan under det föregående decenniet, där det var fackförbunden, byråkratin och den statliga centralstyrningen som hade cementerat kvinnors underordnade positioner och stängt deras möjligheter att bli oberoende.

MKF hade värnat om ”alternativ” i barnomsorgen redan under 1970-talet. Nu blev detta område centralt för den önskade omställningen och förbundet förespråkade ivrigt etablerandet av privata barnomsorgsföretag. Sådana skulle inte bara ge kvinnor möjligheter till företagande, utan skulle också tillföra andra, ”mänskliga” värden. Exempelvis kunde barnomsorgsföretag utveckla sin pedagogik utan att vara beroende av kommunalpolitikens beslut. Även de privata mindre sjukhem som man drömde om skulle bli ”mänskligare”, och inte – som mycket av omsorgen i offentlig regi ansågs vara – endast utgöra en förvaring av de omsorgsbehövande.³⁷ Förbundsordförande Haglund formulerade det 1985 på följande sätt: ”Det är inte genom krav på reglering, styrning och kvotering som kvinnors väg går vidare i vårt land utan genom ett samhälle med mångfald, alternativ och valfrihet och där man räknar med människan.”³⁸

Här är det värt att närmare notera det kluster av positivt laddade begrepp och värden som används i MKF-texterna: ökad egenmakt, mänsklighet, mångfald, flexibilitet, demokrati och – det i vår egen tid så välbekanta – valfrihet. Exempelen på egenföretagande hämtades från omsorgsområdet eller småskaliga entreprenader som personalrestauranger inom kommun och landsting. En återkommande paroll i MKF:s opinionsmaterial från 1980-talet var ”Räkna med människan”. MKF:s debattskrift *Variation och valfrihet – för barnets bästa* uppmanade till samling i en ”folkrörelse för barnen”. Här utformades lösningar på vad som onekligen utgjorde ett jämställdhetsproblem: att de numera förvärvsarbetande kvinnorna fortsatte att ta huvudansvaret för barnen och hemmet. De lösningar MKF pekade ut byggde, som titeln anger, på

utformandet av en uppsättning olika alternativ för familjerna, vilka då skulle kunna välja just det som passade för dem. Ett alternativ var att en förälder var hemma på hel- eller deltid under småbarnsåren. MKF tänkte sig optimistiskt att om detta hemarbete uppvärderades ”skulle säkerligen fler män ta sin del av ansvaret”.³⁹

Men valfrihet gällde även frågan om utförare, där statliga och kommunala bidrag skulle jämnas ut så att de privata fick lika villkor. ”Låt tusen blommor blomma på barnomsorgsområdet”, lydde en underrubrik. Privata utförare skulle erbjuda en mer tillmötesgående inställning och flexibilitet för de föräldrar som hade många barn, arbetade nattsift och obekväm arbetstid eller bara inte ville ha sitt barn i omsorg tillräckligt många timmar i veckan för att passa in i systemet. Denna vision ställdes mot ett befintligt stelbent system, där ”barnen blir till för daghemmen istället för tvärtom”.⁴⁰ Tonen var positiv och uppfordrande, som underrubriken ”Leta rätt på glädjen igen! Privatisera mera”.⁴¹

Ytterligare en aspekt av den beskrivna monopolsituationen och den privata tjänstesektorns litenhet som MKF uppmärksammade var svårigheterna för den som ville och behövde köpa hushållstjänster. Det var ett förhållande som menades bidra till kvinnors underordning på arbetsmarknaden och till att de dubbelarbetande kvinnorna förhållandevis sällan nådde högre tjänster.⁴² Tillgång till denna sorts omsorg och service skulle också frigöra tid för meningsfull samvaro i familjen:

Borde inte familjepolitiken i större utsträckning inriktas på att avlasta barnfamiljerna några av de tusen praktiska göromålen som är nödvändiga i ett hem, arbetsresor och andra hinder för samvaron mellan barn och föräldrar? Högskattesamhället och det faktum att den som anställer någon utomstående för hjälp med t ex kvalificerat byggnadsunderhåll eller städning, barnomsorg eller andra praktiska sysslor i hemmet måste betala både ersättning, arbetsgivaravgifter och sociala avgifter med skattade pengar har tvingat många föräldrar till övermänsklig arbetsbörda.⁴³

Här, i Anita Bråkenhielms ”Enkelspårig familjepolitik” i MKF-skriften *Variation och valfrihet*, presenterades redan 1984 förslag som förebådade 1990-talets ”pigdebatt” och 2000-talets rut (skatteavdrag för hushållsnära

tjänster). Det grundläggande resonemanget är bekant: möjligheten att till ett överkomligt pris köpa in hushållstjänster skulle kunna öka jämställdheten för tvåförsörjarfamiljer och dessutom skapa nya jobb i privat tjänstesektor.

Kvinnors nya väg till frihet och jämställdhet

MKF:s utveckling under 1970- och 80-talen understryker det faktum att politiker tvärs över den politiska skalan tog intryck av de feministiska impulserna från den andra vågens feminism. Problembilden – att kvinnor som grupp (1) var uteslagna från den politiska makten och (2) stod i (ekonomisk) beroendeställning till män – fick stort genomslag och bred acceptans. Målsättningen om fler kvinnor i politiken hade åstadkommit stora förändringar från 70-talet och med kvinnoförbunden som pådrivare hade kvinnorepresentationen ökat i samtliga riksdagspartier.

Problem (2), om kvinnors beroendeställning i familj och arbetsliv, lämnade dock ett betydligt större utrymme för olika uttolkningar och lösningsförslag. Här har jag belyst hur en ny moderat jämställdhetspolitik under 80-talet satte ekonomin i centrum och utvecklades i tandem med partiets linje om att minska offentlig välfärd. Under Ann-Cathrine Haglunds ordförandeskap, från 1981, konstruerades i MKF ett slags motberättelse där välfärdsstaten framträdde som förtryckande, kännetecknad av förstelning, byråkrati och manligt ”pampvälde”, medan det fria näringslivet och privatiseringar av det offentliga kunde erbjuda möjligheter till frigörelse och självförverkligande för kvinnor. Den offentliga sektor där de flesta kvinnor fått anställning var, menade MKF, inte en bundsförvant utan hade tvärtom blivit en kvinnofälla.

Nya möjligheter erbjöds istället då kvinnor skulle genomföra den välbehövliga privatiseringen av offentlig vård och omsorgssektor. I levnadsskildringar om Haglund framlyfts hennes och MKF:s betydelse för den moderata politiken för att ”krossa det offentliga monopolet” och bana vägen för eget företagande och alternativa lösningar.⁴⁴ Näringslivet kom att framträda som den plats där ojämlikheten och orättvisorna mellan könen kunde upplösas. Där kunde kvinnor få anställning med ”marknadsmässig” lön, avancera till chefspositioner, bli egna företagare eller tjäna pengar som aktiesparare. Enligt den retorik som utformades

var de befintliga samhällsstrukturerna ohjälpligt mansdominerade och vägen framåt var därför att lösa upp dessa strukturer.⁴⁵ Jämställdhet kunde nås då kvinnor gjordes fria och obehindrade nog att kunna realisera sin inneboende kapacitet. Namnet på 80-talets kvinnomässor, ”Kvinnor kan”, framstår som betecknande för en rörelse som inte främst syftade till att åstadkomma politisk förändring utan istället ville påvisa, frigöra och skapa förutsättningar för kvinnors kompetens, initiativkraft och entreprenörskap.⁴⁶

Utifrån dagens utsiktspunkt kan det konstateras att de problembilder och lösningsförslag som moderata kvinnor diskuterade i början av 80-talet kom att bli betydelsefulla i ett längre perspektiv. Den argumentation som MKF utarbetade under den första hälften av decenniet angav riktningen för de jämställdhetspolitiska förslag som borgerliga – ofta kvinnliga – riksdagsledamöter förde fram i riksdagsdebatter under återstoden av årtiondet.⁴⁷ Vi har sett samhällsmonopolen brytas upp från 80-talet och framåt. En marknad för hushållsnära tjänster skapades på 2000-talet, där rutavdragen sades möjliggöra kvinnligt företagande och ge motsvarande villkor till en kvinnodominerad bransch som männen fått genom rotavdraget (skattereduktion för olika reparations- och byggnadsarbeten för hushåll).⁴⁸ Under den borgerliga regeringen 1991–94 genomfördes riktade satsningar på kvinnors företagande. Sett i efterhand är det också tydligt att tanken om valfrihet inom barnomsorg och utbildning har fått starkt inflytande och expanderat till olika verksamheter. Moderaterna har fortsatt att argumentera för rätten att etablera privata förskolor, med hänvisning till föräldrars rätt att välja förskola liksom till ekonomiska och pedagogiska fördelar med förskolor som inte drivs av kommunen.⁴⁹

Jämställdhetspolitiken kom på 90-talet att alltmer integreras i den näringslivspolitiska sfären, från att tidigare ha handlat om fördelnings- och arbetsmarknadspolitik.⁵⁰ Internationell forskning visar att högerns kvinnor på flera håll vid denna tid alltmer riktade in sig på att utveckla ekonomisk policy. Till exempel har historikern David Swift skrivit om en ”weaponisation of feminism” bland det brittiska Tory-partiets kvinnor, där kvinnors entreprenörskap ställts mot det mansdominerade Labour-partiet. Historikerkollegan Cathrine Rymphs slutsats om USA är att ekonomisk policy blev central för kvinnor i Republikanska partiet på

80-talet, medan de släppte gruppbaseade krav på barnomsorg, aborträtt och politisk representation.⁵¹ MKF framstår härmed som en aktör i och arena för feminismens så kallade mainstreaming-process. Denna har omtalats i forskning som pekat på hur jämställdhetsfrågan undan för undan kom att frångå till bredare krav på jämlikhet, avradikaliseras och omdefinieras i termer av individuella rättigheter snarare än krav på genomgripande samhällsförändring eller reformer (som exempelvis generell arbetstidsförkortning). Frågans konfliktdimension tonades ned och istället för att delta i kollektiv kamp har kvinnor uppmuntrats att ta del av de möjligheter som marknaden erbjuder.⁵²

En indikation på att kvinnor även utanför de partiaktivas krets påverkades av marknadstankarna framgår av SOM-undersökningen 1988, som visade att borgerligt röstande kvinnor åsiktsmässigt hade blivit allt mer lika de borgerliga männen. Den könsskillnad som tidigare funnits bland de borgerligt sinnade vad gäller inställningen till offentlig sektor, där kvinnorna varit mer positiva än männen, minskade mot slutet av decenniet.⁵³

Från att på 1970-talet – under rådande vänsterfeministisk hegemoni – ha framfört en bitvis hård kritik mot mansdominansen inom partiet, fördes de moderata kvinnornas jämställdhetsprojekt från 1980-talet i närmare samklang med partiet och blev del av det marknadsliberala paradigmskiftet. Denna studie av MKF ger därmed en empiriskt grundad belysning av hur feministiska idéer integrerades i det nyliberala projektet under 80-talet. Här formulerades ett progressivt tilltal som gav energi, förnyelse och legitimitet till den marknadsekonomiska inriktningen. De nya uttolkningarna av demokrati och rättvisa för kvinnorna utlovade valfrihet, alternativ, mångfald och möjligheter att själv söka sin lycka, fritt från socialdemokratins mansdominerade särintressen.

De moderata kvinnorna hade som grupp givetvis materiella, klassbaserade intressen. Men enkla konstateranden av föreliggande klassintressen för oss, menar jag, inte särskilt långt då vi försöker förstå vad det var som slog an och mobiliserade. Hur kom så många att, med tiden, transformeras till ”nyliberala subjekt”? Sociologen Stephanie Mudge har skrivit om betydelsen att ta historiska aktörers engagemang, världsbild och komplexa bevekelsegrunder på allvar, att försöka förstå deras visioner om förändring i sin dåtida kontext och att skilja intention från

konsekvens.⁵⁴ Genom systematiska källstudier kan komplexa och specifika historiska kontexter genomlysas: aktörers motiv och sammanhang, problem- och målbilder och nya lösningsförslag.

Jag tror att det är viktigt att i sammanhanget som här behandlats lyfta fram det grundläggande positiva och progressiva tilltalet, om samhällsförnyelse, nya vägar framåt och om individens frigörelse. För att förstå hur den nyliberala marknadsvändningen blev möjlig måste vi som historiker sätta oss in i de visioner och förväntningar som var aktuella då: om ett nytt, och gott, samhälle där människor – kvinnor! – skulle få vara fria, från såväl gammalmodiga högerkonservativa traditioner som det socialdemokratiska samhällsmaskineriet.⁵⁵

I förlängningen skedde här också någonting mer långsiktigt verkamt genom framväxten av nya former av subjektivering, nya sätt att vara en frigjord kvinna. Ett attraktivt alternativ till vänsterns versioner av kvinnlig frigörelse kunde stakas ut, utan att man behövde återgå till den traditionella familjen och dess roller. MKF utgör här ett historiskt exempel på ett aktivt aktörskap som kan föra oss närmare svaren på frågorna hur och varför.

- För en diskussion om riksdagsledamoten Birgitta Wistrands (M) idéer om ledarskap, entreprenörskap och fördelarna med privatisering, se Andreas Mørkved Hellenes kapitel.
- Om samtida feministiska kampanjer under 1980-talet, se Klara Arnbergs kapitel om bekämpningen av Stockholms sexklubbar.

Noter

- 1 Melinda Cooper, *Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism* (New York: Zone Books, 2017); Ben Jackson, "Free Markets and Feminism: The Neo-liberal Defense of the Male Breadwinner Model in Britain, c. 1980–1997", *Women's History Review* 28:2 (2019), s. 297–316.
- 2 Christina Florin & Bengt Nilsson, "Något som liknar en oblodig revolution": Jämställdhetens politisering under 1960- och 70-talen (Umeå: Jämställdhetskommittén, Umeå universitet, 2000); Christina Bergqvist, *Mäns makt och kvinnors intressen* (Uppsala: Uppsala universitet, 1994), s. 168; Yvonne Hirdman, *Med kluven tunga: LO och genusordningen* (Stockholm: Atlas, 1998).
- 3 Emma Isaksson, *Kvinnokamp: Synen på underordning och motstånd i den nya kvinn rörelsen* (Stockholm: Atlas, 2007); Gunnel Karlsson, *Från broderskap till systerskap:*

- Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP* (Lund: Arkiv, 1996); Diane Sainsbury, "Women's Political Representation in Sweden: Discursive Politics and Institutional Presence", *Scandinavian Political Studies* 27:1 (2004), s. 65–87; Kjell Östberg, "Först så går det upp ... Svensk kvinnorörelse i ett longitudinellt perspektiv", i Yvonne Svanström & Kjell Östberg (red.), *Än män då? Kön och feminism i Sverige under 150 år* (Stockholm: Atlas, 2004); Jessica Lindvert, *Feminism som politik: Sverige och Australien 1960–1990* (Göteborg: Boréa, 2002).
- 4 Uppgifter i handlingar från MKF:s riksstämmor 1972, 1975, 1978, 1981: "A1 Centralstyrelse- och riksstämmoprotokoll med bilagor", vol. 7, 10, 12, 14, Moderata Kvinnoförbundets arkiv, Riksarkivet. Kvinnor som blev medlemmar i partiet anslöts automatiskt till MKF. Kvinnor utgjorde ca 40 procent av M:s medlemmar under 1970- och 80-talen. Antalet medlemmar i MKF sjönk under 80-talet och låg 1990 kring 40 000. Resonemang om MKF på 1970-talet bygger på mina pågående studier av arkivmaterial från förbundet.
 - 5 "Moderata samlingspartiet, m", Svensk nationell datatjänst, <https://snd.gu.se/sv/vivill/party/m> (läst 28 juni 2023).
 - 6 Torbjörn Nilsson, *Mellan arv och utopi: Moderata vägval under 100 år, 1904–2004* (Stockholm: Santérus, 2004), s. 265; Agneta Hugemark, *Den fängslade marknaden: Ekonomiska experter om välfärdsstaten* (Lund: Arkiv, 1994).
 - 7 Kjell Östberg & Jenny Andersson, *Sveriges historia: 1965–2012* (Stockholm: Norstedts, 2013).
 - 8 Nilsson 2004, s. 260–262, 265.
 - 9 Liknande resonemang förs i Eva Blomberg, Ylva Waldemarsson & Martin Wottle, "Jämställt företagande 1990–2010", i Eva Blomberg, Gun Hedlund & Martin Wottle (red.), *Kvinnors företagande – mål eller medel?* (Stockholm: SNS, 2011); Katharina Tollin, *Sida vid sida: En studie av jämställdhetspolitikens genealogi 1971–2006* (Stockholm: Atlas Akademi, 2011).
 - 10 Nilsson 2004, s. 261–262; Jonas Hinnfors, *Familjepolitik: Samhällsförändringar och partistategier 1960–1990* (Göteborg: Almqvist & Wiksell International, 1992), s. 179.
 - 11 Orsi Husz, "The Birth of the Finance Consumer: Feminists, Bankers and the Re-gendering of Finance in Mid-Twentieth-Century Sweden", *Contemporary European History* (elektronisk förpublicering, 2023).
 - 12 Kristina Boréus, *Högervåg: Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989* (Stockholm: Tiden, 1994); Nilsson 2004; Rikard Westerberg, *Socialists at the Gate: Swedish Business and the Defense of Free Enterprise, 1940–1985* (Stockholm: Stockholm School of Economics, 2020).
 - 13 Uppgift i stämmobok för MKF:s riksstämma 1984, s. 22. Stämmoböckerna från 1984 och 1987 som används som källor här finns i Vardagstryck, Moderata kvinnoförbundet 1978–1997, Kungliga biblioteket.
 - 14 *Svenska Dagbladet (SvD)* 15/2, 16/7, 24/8 1982, 24/2, 13/11 1983.
 - 15 Ann-Cathrine Haglund, "Kvinnors inflytande i fondsamhället", i *Kvinnor mot löntagarfonder: Debattskrift* (Stockholm: MKF, rev. uppl. 1985), s. 7.
 - 16 Stefan Sjöberg, *Löntagarfondsfrågan – en hegemonisk vändpunkt: En marxistisk analys* (Uppsala: Uppsala universitet, 2003).
 - 17 Stämmobok från MKF:s riksstämma 1984, s. 180.

- 18 Hirdman 1998; Florin & Nilsson 2000; Helga Hernes, *Welfare State and Women Power: Essays in State Feminism* (Oslo: Norwegian University Press, 1987).
- 19 Stämmobok från MKF:s riksstämma 1984, s. 180–181.
- 20 Stämmobok från MKF:s riksstämma 1984, s. 178. Se även t.ex. Gunnel Malm-Karlsson i debattskriften *Kvinnors väg vidare* (Stockholm: MKF, 1985), s. 11, som framhåller att kvinnor arbetade i ett 30-tal yrken, att jämföra med de runt 300 yrken som män var verksamma i.
- 21 Stämmobok från MKF:s riksstämma 1984, s. 179.
- 22 *SvD* 1/2 1983, 14/6, 17/6, 18/6 1984.
- 23 Stämmobok från MKF:s riksstämma 1984, s. 211–212.
- 24 Antaget program för arbetsmarknad samt stämmouttalande ”Kvinnor och ekonomi”, i stämmobok från MKF:s riksstämma 1984.
- 25 Haglund 1985, s. 8.
- 26 Gunnel Malm-Karlsson, ”Kvinnor och arbetsmarknad”, i *Kvinnors väg vidare* (Stockholm: MKF, 1985), s. 11.
- 27 *Ibid.*, s. 13.
- 28 Elisabeth Holm i *Kvinnors väg vidare* (1985), s. 23.
- 29 Proposition arbetsmarknad, i stämmobok från MKF:s riksstämma 1987, s. 100.
- 30 Proposition om jämställdhet, i *ibid.*, s. 48.
- 31 Proposition ”Kvinnor och ekonomi”, i stämmobok från MKF:s riksstämma 1987, s. 89.
- 32 *Ibid.*, s. 93.
- 33 Haglund 1985, s. 8. Det är också härifrån som citatet i kapitlets rubrik är hämtat.
- 34 Bo Stråth, *Mellan två fonder: LO och den svenska modellen* (Stockholm: Atlas, 1998); Ilja Viktorov, *Fordismens kris och löntagarfonder i Sverige* (Stockholm: Stockholms universitet, 2007).
- 35 Linnea Tillema, *Övningar i frihet: Pedagogiseringen av känslolivet och mellanmänniska relationer i 1970-talets Sverige* (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2021), s. 234, 240–246. Se även Stråth 2007; Sjöberg 2003; Ulf Bjereld & Marie Demker, *I Vattumannens tid? En bok om 1968 års auktoritetsuppror och dess betydelse i dag* (Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2005).
- 36 Stämmoböcker från MKF:s riksstämmor 1984 och 1987.
- 37 Holm 1985, s. 28.
- 38 Haglund 1985, s. 9.
- 39 *Variation och valfrihet – för barnets bästa* (Stockholm: MKF, 1984), s. 4.
- 40 Ingegerd Troedsson, ”Har vi råd med fler barn?”, i *ibid.*, s. 9.
- 41 Margareta Hamilton, ”Har vi plats för barn?”, i *ibid.*, s. 33.
- 42 Stämmobok från MKF:s riksstämma 1987, s. 92.
- 43 Anita Bråkenhielm, ”Enkelspårig familjepolitik”, i *Variation och valfrihet – för barnets bästa*, s. 37.
- 44 Elisabeth Precht, ”Kvinnoförbundet i nya verksamhetsformer. Intervju med Ann-Cathrine Haglund 2004”, i Ann-Cathrine Haglund, Ann-Marie Petersson & Inger Ström-Billing (red.), *Moderata pionjärer: Kvinnor i politiskt arbete 1900–2000* (Stockholm: Sällskapet för moderata kvinnors historia, 2004), s. 352. Ett genomslag för denna könsvinkling syns också i Moderaternas valmanifest 1988, *Framtidens idéer* (s. 1): ”De offentliga monopolen bryts. Det ger nya möjligheter, inte minst för kvinnor.”

- 45 Influenser kan spåras till Hayeks sätt att förstå (välfärds-)staten som per definition förtryckande. Wendy Brown, *In the ruins of neoliberalism: the rise of antidemocratic politics in the West* (New York, NY: Columbia University Press, 2019).
- 46 Gunnel Gustafsson, ”The Women Can Foundation”, i Gunnel Gustafsson, Maud Eduards & Malin Rönnblom (red.), *Towards a New Democratic Order? Women’s Organizing in Sweden in the 1990s* (Stockholm: Publica, 1997).
- 47 Tollin 2011. Bland de borgerliga riksdagsledamöter som motionerade om jämställdhet fanns moderater som varit involverade i att ta fram MKF:s program och propositioner, bl.a. Ingrid Hemmingsson (i MKF:s arbetsgrupp för familjepolitik 1981–84), Sonja Rembo (i arbetsgruppen för arbetsmarknad 1981–87) och Görel Bohlin (i arbetsgruppen för jämställdhet 1981–84 och förbundets valberedning 1984–87).
- 48 ”Pigdebatten” initierades 1993 av nationalekonomen Anne-Marie Pålsson (sedermera, på 2000-talet, moderat riksdagsledamot).
- 49 Johannes Westberg & Esbjörn Larsson, ”Winning the War by Losing the Battle? The Marketization of the Expanding Preschool Sector in Sweden”, *Journal of Education Policy* 37:5 (2022), s. 705–722; Magnus Linnarsson, *Problemet med vinster: Riksdagsdebatter om privat och offentlig drift under 400 år* (Lund: Nordic Academic Press, 2017).
- 50 Blomberg, Waldemarsson & Wottle 2011, s. 110. Se även Joyce Outshoorn & Johanna Kantola (red.), *Changing State Feminism* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007).
- 51 David Swift, ”From ’I’m not a feminist, but ...’ to ’Call me an old-fashioned feminist ...’: Conservative Women in Parliament and Feminism, 1979–2017”, *Women’s History Review* 28:2 (2019), s. 317–336; Catherine E. Rymph, *Republican Women: Feminism and Conservatism from Suffrage through the Rise of the New Right* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2006).
- 52 Carol Lee Bacchi, *Women, Policy and Politics: The Construction of Policy Problems* (London: SAGE, 1999); Tollin 2011; Nancy Fraser, *Fortunes of Feminism: From State-managed Capitalism to Neoliberal Crisis* (London: Verso 2013); Angela McRobbie, *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change* (London: SAGE, 2009); ”Postfeminism, Popular Feminism and Neoliberal Feminism? Sarah Banet-Weiser, Rosalind Gill and Catherine Rottenberg in Conversation”, *Feminist Theory* 21:1 (2020), s. 3–24.
- 53 Lennart Nilsson, ”Den offentliga sektorns gränser”, i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red.), *Åttiotal: Svensk opinion i empirisk belysning* (Göteborg: Göteborgs universitet, 1989), s. 112.
- 54 Stephanie L. Mudge, *Leftism Reinvented: Western Parties from Socialism to Neoliberalism* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018).
- 55 Här finns en parallell med hur ekonomhistorikern Klara Arnberg (kommande) analyserar reklambranschens upptagande av jämställdhet som positivt värde under 1980-talet som en del av branschens progressiva, öppna och moderna självbild.